

INGLIZ TILIDA SOXTA REDUPLIKATLARNING IFODALANISHI

Beginqulova Dilobar Baxtiyor qizi

Qarshi davlat universiteti

beginkulova9092@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida reduplikatsiya tushunchasining talqin etilishi, ularning tilda namoyon bo'lishining o'ziga xosliklari hamda lisoniy xususiyatlari tahlil etilgan. Ingliz tilida soxta reduplikatlarning fonologik va semantik jihatdan ifodalanishiga oid farqli jihatlari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: reduplikatsiya, reduplikativ birlik, replikatum, replikan, to'liq reduplikatsiya, qisman reduplikatsiya.

Reduplikatsiya lisoniy birliklarning o'ziga xos takroriy ifodasi sifatida turli lisoniy sathlarga tegishli hodisa sanaladi. Reduplikatsiya ifodalanishiga ko'ra barcha tillarda u yoki bu ko'rinishda (fonetik, morfologik, sintaktik) faollashadi. Mazkur hodisa ma'lum tillarda grammatik ko'rsatkichlarga ega bo'lsa, boshqalarida fonetik jihatdan keng taraqqiy etgan.

Reduplikatsiya bu (lot. reduplication – qo'shilish) so'z, grammatik shakl, frazeologik birlik hosil qilish usuli sifatida so'zdagi dastlabki tovush, bo'g'in, yoki butun so'zni takrorlanishi, ikkilanishidir.

Zamonaviy tilshunoslikda reduplikatsiya mavzusiga oid nazariy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu tadqiqot obyekti tilshunoslar tomonidan dunyoning turli tillarida turli xil yondashuvlardan foydalanilgan holda o'rganilgan. Shu sababli ham ushbu hodisaning ta'rifi, xarakteri, til tizimidagi o'rni borasida fikrlar xilma-xilligi va qarama-qarshiliklari mavjud.

Jahon tillari tilshunosligida reduplikatsiyaning ikkita asosiy turi, ya'ni, to'liq reduplikatsiya va qisman reduplikatsiya farqlanadi. To'liq reduplikatsiyada asos hech qanday tovush o'zgarishsiz to'liq takrorlanadi va "total reduplication", ayrim manbaalarda esa "full reduplication" deb ataladi.

QRda asos qisman fonetik yoki morfologik o'zgarishga uchrab takrorlanadi.

To'liq reduplikatsiya qisman reduplikatsiyaga qaraganda nisbatan kamroq tadqiq etilgan va ayrim tadqiqotlarda ushbu tur tadqiqot materiali sifatida kiritilmagan.

O'zbek tili tilshunosligida reduplikatsiya termini nisbatan zamonaviy adabiyotlarda uchraydi. Bu termin asosan takror hodisasiga nisbatan ishlatiladi. O'zbek tilida uchraydigan takror yoki takroriy so'zlar deb ataluvchi birliklar ingliz

tilidagi to'liq reduplikatsiya deb hisoblanuvchi birliklarga o'xshash birliklar hisoblanadi.

Reduplikativ birliklarning tarkibiy qismi haqida so'z ketganda, olimlar ikki turdagi ajralmas bo'lakni farqlaydilar. Ularga nisbatan manbaalarda replikatum va replikan atamaları qo'llanilgan. Ko'p holatlarda replikatum birinchi bo'lak - chap tomonda, replikan esa ikkinchi bo'lak – o'ng tomonda keladi (*easy-peasy, child-shmild, puzzled-wuzzled*). Bu kabi holat o'zbek tiliga ham xos sanaladi. Masalan, *agar-magar, tapir-tupur, amal-taqal, qiyshiq-miyshiq* kabi leksik birliklar misol bo'lishi mumkin. Demak, replikatumni takrorlanuvchi bo'lak, replikanni takrorlangan, takrorlanadigan bo'lak deyish mumkin.

Tilda reduplikativ birlik hech qanday o'zgarishsiz, to'liq takrorlanish orqali (*goody-goody, zero-zero, chow-chow*), unli tovushlar o'rgarishi orqali (*mish-mash, criss-cross, mingle-mangle*), undosh tovushlar o'zgarishi orqali (*hocus-pocus, hubble-bubble, boogie-woogies*), bir qancha tovushlarning o'zgarib kelishi (*creepy-crawly, even-Steven, jeepers-creepers*), yoki tovush ortishi (*easy-peasy, itty-bitty, owlie-wowlie*) orqali hosil bo'ladi [D.Begimqulova, 2021:219].

Reduplikatlarning ikkala tashkil etuvchilari bir paytda mustaqil ma'no anglatishi (*artsy-craftsy, girly-girly, sing-song*), yoki bitta (*killer-diller, super-duper, culture-vulture*) yoki hech qaysi bo'lak (*blah-blah, Humpty Dumpty, Shaltay Boltay*) mustaqil ma'no anglatmasligi mumkin. Bunda asosan ma'no anglatmaydigan bo'lak hazil, kulgi, mazxara va boshqa maqsadlarda hosil qilingan, mazmunsiz, shunchaki tovushlar tizimidan iborat soxta morfemalardir.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ikkala bo'lagi ham ma'noli qism bo'lgan reduplikatlarni shaklan qo'shma so'zlarga o'xshatish mumkin. Masalan, *artsy-craftsy* (*art* va *craft* so'zlaridan hosil qilingan). Ammo ular o'rtasida qo'shma so'zlarda bo'lgani kabi subordinativ aloqa mavjud emasligi sababli ham ular qo'shma so'z hisoblanmaydi.

Aksariyat tadqiqotlarda qisman reduplikatsiyaning uch turi ya'ni, ablaut reduplikativlar, qofiyadosh reduplikatlar va shm-reduplikativlar tahlil qilingan.

Reduplikatlarni farqlashda ularning faqat shakliy yoki tovush xususiyatlarini hisobga olishning o'zi yetarli bo'lmaydi. Shaklan va tovush jihatdan reduplikatlarga yaqin yoki o'xshash bo'lgan, ammo ularning tavsifiga mos tushmaydigan birliklar ham mavjud. Ikki mustaqil so'z o'zaro semantik munosabatga kirishadi, ammo ularning fonemik o'xshashliklari tufayli hosil bo'lgan qofiyadoshlik semantik munosabatdan ko'ra yaqqolroq ko'zga tashlanadi. Ular aslida qo'shma so'zlar hisoblanib, qismlari o'zaro qofiyadoshlik namoyon qilganligi tufayli ham va yana ham muhimrog'i, reduplikativlikning aniq chegarasi borasida hali-hanuz qat'iy firkga kelinmaganligi tufayli ham bu birliklarni

reduplikatlar bilan adashtirib yuborish mumkin. Misol uchun, Hans Marchand hech kim *cook book*ni (yoki *cookbook*) qofiyadosh reduplikatlar deb hisoblamaydi, chunki bu yerda qofiyalanish tasodifiy va ularning birgalikda anglatdan yaxlit lug'aviy ma'nosi buning yagona faktidir, degan bo'lsa [H.Marchand, 1969:352-353], Max Muller [M.Muller, 1909:6] ham, Gustav Kirchner [G.Kirchner, 1956:423] ham bu so'zni qofiyadosh reduplikativ birikmalar ro'yhatiga kiritganlar. Ammo, bizningcha ham ularning qofiyalanishi mutlaqo tasodifiydir.

Yana boshqa, *Fleet Street*, misolini olaylik [M.Muller, 1909:7]. Ko'cha Fleet daryosining bo'yida joylashganligi uchun ham daryo nomi va ko'cha so'zi tasodifiy qofiyalangan. Tasodifiy ravishda ikkala bir bo'g'inli so'zlar [i:t] tovushlari bilan tugayapti.

Shunga o'xshash misollardan bir qanchasini keltirish mumkin, *blackjack*, *brain drain*, *brain train*, *flower power*, *creature feature*, *culture-vulture*, *double trouble*, *dust-buster*, *fat cat*, *fender-bender*, *gender-bender*, *mole-hole* va hkz.

Nils Tun bu kabi tasodifiy o'xshash birliklarni "soxta reduplikativlar" (false reduplicatives) deb ataydi [N.Tun, 1963:14]. Ularni, umuman, reduplikativ birliklar kategoriyasidan tashqarida bo'lgan istalgan shakllanishlarni filtrlash uchun bir nechta oddiy me'zonlarni taklif etadi.

Birinchi, qismlari o'zaro qofiyadoshlik hosil qilgan qo'shma so'zlarning birinchi elementini istalgan o'xshash yoki qarama-qarshi ma'noli so'z bilan almashtirish mumkin. Masalan, *ill-will*ni *goodwill*ga o'zgartirish orqali *ill* komponenti qofiya hosil qilish maqsadida "ataylab" tanlanmaganligini tushunamiz. *Mole-hole*ga o'xshash, ikkinchi komponenti *hole* bo'lgan bir qancha qo'shma so'zlar mavjud: *dog-hole*, *mouse-hole*, *pigeon-hole*, *pig-hole*, *rat-hole*.

Ikkinchidan, shaklan va yasalishi jihatdan reduplikatlarga o'xshash bo'lgan yasama so'zlar ham mavjud. Ba'zan suffix o'zi birikayotgan so'z yoki morfema bilan qofiyadoshlik hosil qiladi. Masalan, *dismiss*, *undone*, *kingling*, *hopelessness*, *stresslessness*, *chillily*, *sillily*, *willily*. Ammo ular tarkibidagi affikslar (-*miss*, *un-*, *-ling*, *-ly*, *-lessness*) tilda keng tarqalgan va boshqa so'z o'zaklari bilan erkin bog'lana olishi tufayli ham yuqoridagi birliklarni reduplikatlar deya olmaymiz.

Uchinchi, bundan tashqari ingliz tilida kelib chiqishi reduplikativ bo'lmagan so'zlarga borib taqaluvchi bir nechta o'zlashma so'zlar mavjud. Masalan, *tactic* (lotincha *taktikus* so'zidan kelib chiqqan), *stictic* (lishayniklarning *Sticta* turiga mansub deb tarjima qilinadi, lotincha *Sticta+-ic*), *sipidity* (lotincha *sapidus* so'zidan kelib chiqqan) va hkz.

Shu o'rinda shakli va talaffuzi jihatdan ushbu reduplikatlarga o'xshash yana bir guruh so'zlar mavjud. Ular asosan ikki bo'g'inli so'zlar bo'lib, bog'inlari o'zaro ichki qofiyadoshlik namoyon qilganligi tufayli reduplikativlik holati bilan

bog'liq qiyinchilik keltirib chiqaradi. Quyidagi kabi so'zlar, ya'ni, *baby*, *boho*, *bozo*, *deda*, *ha-ho*, *khaki*, *ki-hi*, *pee-dee*, *puppy*, *viva* va hkz. Ushbu so'zlarda fonemalarning soni har bir bo'g'inda ikkitadan oshmaydi va o'xshash fonemalar soni esa yagona. Bu yerda ham tasodifiylik omilini sezish qiyin emas. Ular yagona morfemadan iborat bo'lganligi tufayli ham *ba+by*, *bo+ho*, *bo+z0*, *de+da* sifatida morfemik tahlil qilinmaydi.

Ammo masalaga faqat fonemalarning soniga ko'ra yondashiladigan bo'lsa, u holda *see-saw*, *bow-wow* va shu kabi to'lqonli reduplikativlarni ham hisobdan chiqarishga to'g'ri keladi.

Ushbu muammoning yechimiga semantik va morfemik tahlil orqali erishish mumkin.

Yana bir guruh qo'shimcha sharxlarni talab qiluvchi birkmalar mavjud. Masalan, *hi-fi*, *sci-fi*, *wi-fi*, *evo-devo*, *fro-yo*, *slo-mo* kabi birkmalar ingliz tilida so'z yasash usullaridan biri hisoblanuvchi klipping usuli orqali hosil qilingan. Klipping so'z yasash usuli orqali ko'p bo'g'inli so'zlarning dastlabki, so'nggi yoki so'z o'rtasidagi bir yoki bir nechta bo'g'in olib tashlanadi va shu bilan o'zakning faqat bir qismi saqlanib qoladi. Bu misollarda, *hi-fi* – high fidelity, *sci-fi* – science fiction, *wi-fi* – wireless fidelity, *evo-devo* – evolutionary developmental biology, *fro-yo* – frozen yoghurt, *slo-mo* – slow motion, garchi asoslar qisqartirilgan bo'lsada, ular birkma ma'zmunini ochishga hissa qo'shadi va subortinativ aloqa orqali birlashadi. Boshqa tomondan esa, hosil qilinishida qofiyadosh bo'lishi ham avzal ko'rilgan chunki klipping usulida asoslarning aynan qaysi yoki nechta bo'g'inlarini kesib tashlash borasida konkret qoida yo'q. Bundan tashqari, *evo-devo* birligida ikkinchi qismda *-o* suffiksining orttirilishi ham fikrimizni isbotlamoqda. Bu qofiyaga moyillik ularni qofiyadosh reduplikatlarga o'xshatib qo'yadi, albatta [H.Marchand, 1969:438]. Ammo ularning morfosemantik shaffofligi qofiyadoshlikdan ustun turadi.

Soxta reduplikatlar shaklan va tovush jihatdan reduplikatlarga yaqin yoki o'xshash bo'lgan birliklardir. Ular reduplikativlik tavsifiga mos kelmaydi. Ularda ikki mustaqil so'z o'zaro semantik munosabatga kirishadi, ammo ularning fonemik o'xshashliklari reduplikativlardagi singari qofiyadoshlik xosil qiladi.

Shunday qilib, soxta reduplikatlar shaklan va tovush jihatdan reduplikatlarga yaqin yoki o'xshash bo'lgan birliklardir. Ular reduplikativlik tavsifiga mos kelmaydi. Ularda ikki mustaqil so'z o'zaro semantik munosabatga kirishadi, ammo ularning fonemik o'xshashliklari reduplikativlardagi singari qofiyadoshlik xosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Begimqulova D.B. Ingliz va o'zbek tillarida reduplikativlikning fonologik shakllanishining qiyosiy tahlili // O'zMU xabarlari, 1/6. — 2021. B. 218-220.
2. Marchand Hans. The categories and types of present-day English word-formation, 2nd edition. — Munich: Verlag C. H. Beck. 1969. — Pp. 545. P-352-353.
3. Muller Max. Die Reim – und Ablautkomposita des Englischen. — Diss. Stassburg. — 1909. P-6.
4. Kirchner Gustav. Der Reimklang im Englischen // Zeitschrift fur Anglistik und Amerikanistic, Vol.4. — 1956. — P. 389-447. P-423, 434.
5. Muller Max. Die Reim – und Ablautkomposita des Englischen. — Diss. Stassburg. — 1909. P-7.
6. Thun Nils. Reduplicative Words in English: A Study of Formations of the Types Tick-tick, Hurly-burly and Shilly-shally. — Uppsala: Carl Bloms. 1963. — Pp. 347. P-14.
7. Marchand Hans. The categories and types of present-day English word-formation, 2nd edition. — Munich: Verlag C. H. Beck. 1969. — Pp. x–xxvii, 1–545. P-438.